15-дәріс

Қазақстанның ашық университеті

ЭКОНОМИКС

Кейнсиандық экономика және Кейнс кресі үлгісі

Дәрістің жоспары:

1. Тұтыну мен жинақтау функциясы.
2. Нақты және жоспарланған шығындар. Кейнс кресі үлгісі.
3. Мультипликатор әсері. Рецессиялық және инфляциялық үзілістер.

Тұтыну мен жинақтау функциясы

Бүгінгі дәрістің бірінші сұрағында тұтыну мен жинақтау ұғымдарын қарастырамыз және оларға әсер ететін факторларды зерттейміз.

Кейнс өзінің зерттеулерінде психологиялық факторларға (бейімділік, қалаушылық, күтушілік, ұмтылыс) көп мән бере отырып, мұндай сәйкес келмеушіліктің себептерін әртүрлі экономикалық агенттердің әртүрлі мотивтер мен әсер ететін алуан түрлі факторларға байланысты жүзеге асыратын өздерінің инвестициялар және жинақтау бойынша жоспарларының сәйкес келмеуімен түсіндіреді. Жинақтау себептері қандай болады?

Үй шаруашылықтарының жинақтау себептері:

1) қымбат тұратын заттарды сатып алуы;
2) кәрілікті қамтамасыз ету;
3) күтпеген жағдайлардан (ауру-сырқаттан, кездейсоқ жағдайлардан және басқа да оқыс оқиғалардан) өздерін сақтандыру;
4) балаларын болашақта қамтамасыз ету.

Жинақтаудың басқа да себептері болуы, біз тек солардың негізгілеріне тоқталдық. Енді инвестициялау себептері қандай?

Фирмалардың инвестициялау себептері:

1) таза пайда мөлшерін максималдау;
2) нақты пайыздық қойылым, яғни инвестициялау үшін салынатын ақшалай капиталдың төлемі инвестиция жоспарларын құру кезінде есепке алынады.

Кейнстік теорияға сәйкес, тұтыну мен жинақтаудың қарқынын анықтайтын негізгі фактор ретінде пайыздық қойылым емес, үй шаруашылықтарының қолда бар табыстары қарастырылады. Бұл жерде барлық тұтынушылық шығындарды жүзеге асырып болғаннан кейін қалған табыстың бөлігі жинақталады. Пайыздық қойылым екінші орынға ығысады, оның рөлі тұтыну мен жинаққа қолда бар табыстың әсер етуімен салыстырғанда аса маңызды емес. Дегенмен сол уақытта инвестицияның қарқыны ең алдымен, пайыздың деңгейімен анықталады, соған байланысты тұтыну, жинақтау және инвестиция функцияларында көрініс табады.

Макроэкономикалық талдауда тұтынушының мінез-құлқы мен тәртібі экономикалық субъектінің өз табысын бөлудегі шешіміне байланысты орын алады: табысының қай бөлігін бүгін жұмсауы қажет, ал қанша сомасын болашаққа сақтап қоюы керек.

Макроэкономикада тұтынуға байланысты әртүрлі теориялар қалыптасқан. Соның негізгілерінің бірі ретінде Кейнстің тұтыну теориясына біз кеңірек тоқталамыз. Бұл тұжырымдама бойынша тұтынудың көлемі мен құрылымын қолда бар табыс көрсеткіші анықтайтындығын айттық. Мұнда қолда бар табыс DI (disposable incom) немесе Yd = Y – T, яғни жеке табыс минус жеке табыс салықтары.

Кейнстің қарапайым тұтыну функциясы:

$$C = C (Y – T),$$

мұнда, C – тұтыну шығындары, Y – табыс, T – салықтар.

Жоғарыда атап өткендей, Кейнстік теорияның классикалық мектеп өкілдерінен айырмашылығы, оның ойынша адамдар өз табыстарын тұтыну мен жинаққа бөлгенде пайыздық қойылымға емес, психологиялық факторларды басшылыққа алады. Кейнс өзінің тұтыну

теориясына сәйкес, адамдардың мінез-құлқын сипаттайтын негізгі психологиялық заңды ашты. Бұл заңның мәні неде?

Кейнстің негізгі психологиялық заңы: «табыс өскен сайын тұтынушылар тұтынуды арттырады, бірақ тұтынудың артуы табыстың өсуіне қарағанда кем артады, яғни тұтынудың өсуі табыстың өсу көлеміндей болмайды». Адамдардың табысы артқан сайын тұтынуға деген бейімділік төмендей береді және керісінше жинақтауға деген бейімділік арта түседі.

Психологиялық фактор тұтыну мен жинақтауға бейімділіктің түрлерін анықтайды. Бейімділіктің түрлеріне көңіл бөлейік және олардың қалай анықталатынын түсіндірейік.

Тұтынуға деген шекті бейімділік – қолда бар табыстың кез келген өзгерісінде тауарлар мен қызметтерге жұмсалатын шығындар өсімінің пайыздық үлесі.

$$MPC = \Delta C / \Delta Yd,$$

мұнда MPC – тұтынуға деген шекті бейімділік; ΔC – тұтыну шығындарының өсімі; ΔYd – қолда бар табыстың өсімі.

Тұтынуға деген орташа бейімділік – үй шаруашылықтарының тауарлар мен қызметтерді сатып алуға жұмсайтын қолда бар табыстарының бөлігі.

$$APC = C / Yd,$$

мұнда APC – тұтынуға деген орташа бейімділік; C – тұтыну шығындарының мөлшері; Yd – қолда бар табыстың мөлшері.

Жинақтауға деген шекті бейімділік – қолда бар табыстың кез келген өзгерісінде жинақ өсімінің пайыздық үлесі.

$$MPS = \Delta S / \Delta Yd,$$

мұнда MPS – жинақтауға деген шекті бейімділік; ΔS – жинақтың өсімі; ΔYd – қолда бар табыстың өсімі.

Жинақтауға деген орташа бейімділік – үй шаруашылықтарының жинақтауға қалдыратын қолда бар табыстарының бөлігі.

$$APS = S / Yd,$$

мұнда APS – жинақтауға деген орташа бейімділік; S – жинақ мөлшері; Yd – қолда бар табыстың мөлшері.

Тұтынуға шекті бейімділік пен жинақтауға шекті бейімділік қолда бар табыстың қосымша бірлігінің қаншасы тұтынуға жұмсалатынын және қаншасы жинақтауға кететінін көрсетеді. Сондықтан да олардың қосындысы әрқашанда 1-ге тең болады:

$$MPC + MPS = 1$$

Тұтыну мен жинақтау функциялары оң көлбеулі болып табылады.

Кейнстің қарапайым тұтыну функциясы былай өрнектеледі:

$$C = a + b (Y - T),$$

мұнда, a – автономды тұтыну (табысқа байланысты емес тұтыну); в – тұтынуға деген шекті бейімділік.

Жинақтау функциясы:

$$S = - a + (1 - b) (Y - T),$$

мұнда, S – жеке сектордың жинақтары, 1-b – жинақтауға шекті бейімділік.

Сонымен, біз тұтыну функциясына сәйкес, тұтынудың екі түрін ажыратамыз: табысқа байланысты тұтыну және табысқа байланысты емес автономды (тәуелсіз) тұтыну.

Тұтыну мен жинақтау ерекшеліктерінің қандай екенін түсініп алғаннан кейін, біз келесі сұрақты талқылауға көшеміз.

Нақты және жоспарланған шығындар. Кейнс кресі үлгісі

Осы сұрақта қаралатын негізгі үлгі – Кейнс кресін сипаттаймыз. Бұл үлгінің көмегімен экономикада болып жатқан құбылыстарды теориялық тұрғыдан түсінуге болады. Кейнстік экономикалық бағыт әрқашанда жиынтық сұраныс тарапынан дағдарыстық экономиканы зерттеуге бағытталған. Экономикалық белсенділіктің төмен болуы жағдайында жиынтық сұранысты үнемі ынталандырып отыру қажет. Сол себепті өндірістің терең құлдырауын болдырмау үшін жиынтық сұранысты реттеу бойынша мемлекеттің белсенді экономикалық саясаты қажет. Сондықтан да Кейнстің теориясын көп жағдайларда жиынтық сұраныс теориясы деп атайды.

Кейнстің пікірінше, дағдарыстық экономика жағдайында тұтынуға деген шекті бейімділіктің деңгейі өте төмен болады, сұраныс өзінің тиімді сұраныс шамасына жетпейді. Тиімді сұраныс дегеніміз не? Тиімді сұраныс – бұл өзінің жиынтық ұсынысын тапқан және соған сәйкес келетін жиынтық сұраныстың көлемі. Бірақ бұл жерде Кейнс толық жұмысбастылыққа сәйкес келетін тиімді сұранысты кездейсоқ жағдай деп есептейді.

Экономикалық белсенділікті көтеру мақсатында жиынтық сұранысты ынталандыру үшін жүзеге асырылатын нақты (іс жүзіндегі) инвестициялар жоспарланған және жоспарланбаған инвестициялар болып бөлінеді. Жоспарланбаған инвестициялар тауарлы-материалдық қорларға (ТМҚ) салынатын инвестициялардың алдын ала қарастырылмаған өзгерістерін әрдайым туындатып отырады. Мұндай инвестициялар экономикаға жинақтар мен инвестициялардың нақты шамаларын тепе-теңдік қалпына келтіріп отыру үшін және макро-экономикалық тепе-теңдікті қалыптастыру үшін қажет.

Жиынтық жоспарланған шығындар – бұл ашық экономикада үй шаруашылықтарының, фирмалардың, үкіметтің және сыртқы әлем субъектілерінің тауарлар мен қызметтерді сатып алуға жоспарлаған жалпы шығындары. Жоспарланған шығындар функциясы:

$$E = C + I + G + NX$$

Нақты шығындар – бұл фирмаларға сату деңгейінде тосыннан болған өзгерістер бола қалған жағдайында ТМҚ-ға жоспарланбаған инвестициялар салуға мәжбүрлейтін қосымша шығындар.

Сонымен, экономикада барлық жиынтық жоспарланған жиынтық шығындар өндірілген өнімнің жалпы көлеміне теңескенде макроекономикалық тепе-теңдік орнайды. Классикалық теорияға қарағанда, тепе-теңдікті зерттеудің Кейнстік үлгісі тұрақты бағалар жағдайында қарастырылады.

Бұл үлгінің қарапайым формасы кейнстік қағидаға сәйкес құрылады: жиынтық сұраныс экономикада ұлттық табыстың шамасын анықтайды:

$$YD = C + I + G + NX$$

Сонымен, «Кейнс кресі» үлгісі – бұл бағалардың икемсіздігі мен экономиканың жұмыспен толық қамтылмағандығы жағдайында игіліктер нарығында инвестициялар мен жинақтардың, жоспарланған шығындар мен ұлттық табыстың және сәйкесінше, жиынтық сұраныс пен жиынтық ұсыныстың тепе-теңдігін қалыптастыру арқылы тиімді сұранысқа қол жеткізуді қарастыратын кейнстік қысқа мерзімді макроэкономикалық тепе-теңдік.

Дәрісте қаралған бұл сұрақ тақырыптың негізгі өзегі болып табылады. Сондықтан ұсынылған әдебиет көздерінен бұл мәселені тереңірек түсініп, оқып шығу керек. Себебі келесі сұрақты және алдағы қаралатын басқа мәселелерді түсіну қиынға соғуы мүмкін.

Енді келесі сұраққа көшейік.

Мультипликатор әсері. Рецессиялық және инфляциялық үзілістер

Бұл сұрақта мультипликатор ұғымымен таныс боласыздар, сонымен қатар, рецессиялық және инфляциялық үзілістер туралы айтатын боламыз. Кейнстік макроэкономикалық тал-

дауда мультипликатор теориясы аса маңызды орын алады. Мультипликатор ұғымы дәлме-дәл аударғанда «көбейткіш» деген мағынаны білдіреді. Мультипликатор әсерінің мәні: жиынтық сұраныстың құрамындағы кез келген автономды құрауыштың (C, I, G, Xn) бір мәрте өсуіне байланысты экономикадағы ұлттық табыстың бірнеше есе артуы немесе ойымызды басқаша өрбітетін болсақ, суға тасталған тас өзінің айналасында толқындарды туғызатындай, экономикаға «тасталған» автономды шығындар табыс пен жұмысбастылықтың өсуі түріндегі тізбекті реакция әсерін туғызады.

Мысалы, жиынтық шығындардың бір құрауышы ретінде автономды тұтынудың ұлттық табысқа әсері арқылы автономды шығындар мультипликаторын зерттеуге болады. Оны зерттеудің маңызы неде?

Автономды шығындар мультипликаторы – ұлттық табыс немесе тепе-теңдікті ЖІӨ өзгерісінің жиынтық сұраныстағы автоном-ды шығындардың кез келген құрауышының өзгерісіне қатынасын сипаттайтын сандық коэффициент. Олай болса, бұл қатынас былай жазылады:

$$m = \Delta Y / \Delta A,$$

мұнда, m – автономды шығындар мультипликаторы; ΔY – ұлттық табыстың өзгерісі; ΔA – ұлттық табыстың қарқынына тәуелсіз автономды шығындардың өзгерісі.

Жоғарыдағы мысалымызды жалғастырсақ, егер автономды тұтыну белгілі бір ΔCa шамасына өссе, онда бұл жиынтық шығындар мен Y ұлттық табысты сол шамаға арттырады, ал өз кезегінде, тұтынуды екінші мәрте арттырады (табыстың өсуінен), бірақ MPC • ΔCa шамасына өседі. Әріқарай жиынтық шығындар мен табыс MPC • ΔCa шамасына артады және тағы да солай «табыстар-шығындар» айналымының жүйесі бойынша өсе береді.

Мультипликатор көрсеткіші тұтынуға шекті бейімділікке тура тәуелділікте және жинақтауға шекті бейімділікке кері тәуелділікте болады:

$$m = 1 / 1 - MPC = 1 / MPS$$

Осы тәуелділік арқылы да мультипликаторлық әсерді сипаттауға болады. Айталық, өндіріске қосымша 1000 доллар инвестиция салудың нәтижесінде табыс (жалақы, рента, пайыз, рента, пайда) өсті. Табыс иелері өз қаржыларын негізгі психологиялық заңға сүйеніп жұмсайды, мәселен, табыс өсімінің 80%-ы немесе 800 доллар (1000•0,8) тұтынуға жұмсалды делік, яғни MPC 0,8-ге және MPS 0,2-ге тең. Нәтижесінде тауар өндіретін салаларда табыс өседі. Енді осы салалардағы табыс иелері, өз кезегінде, MPC шамасына қарай тұтынуға 80%-н немесе 640 долларын (800•0,8) жұмсайды. Бұл сома тауар сатушылардың табысына айналады, олар да тағы табысының 80%-н басқа бір нарықта жұмсайды және т.с.с. Нәтижесінде бұл процесс басқа да жаңа нарықтар мен экономикалық агенттерге тарай береді. Сонда бұл кезде өндіріске тартылған бастапқы инвестициядан туындаған ұлттық табыстың өсімі қанша болды? Ол үшін әр нарықтан алынған сомаларды қосу керек: 1000+800+640+...+долл. Сонда ұлттық табыстың бірнеше реттік өсімі 5000 долларға тең, яғни:

$m = 1 / 1 - MPC = 1 / 1 - 0,8 = 5$. Табыс өсімі мынаған тең: $\Delta Y = \Delta I \cdot m = 1000 \cdot 5 = 5000$ доллар. Демек, өндіріске салынған инвести-ция ұлттық табыстың 5 есе артуына септігін тигізді, бұл жағдайда мультипликатор коэффициенті 5-ке тең.

Тұтынуға деген шекті бейімділік неғұрлым жоғары және сәйкесінше, жинақтауға шекті бейімділік неғұрлым төмен болған сайын, соғұрлым m коэффициентінің мәні жоғары болады.

Мультипликатор теориясы инвестициялар мен жинақтардың тепе-теңдігін орнатудың мәселелерін терең түсінуге мүмкіндік береді. Бұл жерде мультипликатордың жиынтық шығындардың кез келген компонентінің артуына немесе қысқаруына байланысты ұлттық табыстың ұлғаймалы түрде кеңеюі және сол секілді тарылуы режимінде жұмыс істейтіндігін атап өткен өте маңызды.

Кейнс кресі үлгісі арқылы мультипликаторлық әсердің графикалық кескінін «Экономикс» оқулығынан түсіндіруге болады.

Алайда жоспарланған инвестициялар мен жинақтардың арасындағы тепе-теңдіктің жоғалуы экономиканы мынадай екі теріс әсерге әкеліп соқтырады:

1) рецессиялық (дефляциялық) үзіліс және 2) инфляциялық үзіліс.

Рецессиялық үзіліс – тепе-теңдік ЖІӨ-ді толық жұмысбастылықтың инфляциялық емес деңгейіне дейін көтеру үшін жиынтық сұраныстың (жиынтық шығындардың) өсуіне қажетті көлем.

ΔY = рецессиялық үзілістің көлемі × автономды шығындар мультипликаторының көлемі

Инфляциялық үзіліс – тепе-теңдік ЖІӨ-ді толық жұмысбастылықтың инфляциялық емес деңгейіне дейін қысқарту үшін жиынтық сұраныстың (жиынтық шығындардың) кемуіне қажетті көлем.

ΔY = – инфляциялық үзілістің көлемі × автономды шығындар мультипликаторының көлемі

Кейнс кресі үлгісі арқылы рецессиялық және инфляциялық үзілістердің графикалық нұсқасын «Экономикс» оқулығынан түсіндіруге болады.

Мультипликатор ұғымымен акселератор принципі тығыз байланысты. Оның мәні мынада, яғни бастапқы инвестициялардың мультипликативтік әсерінің нәтижесінде табыстың өсуі өз кезегінде, тауарларға (өндіріс құрал-жабдықтарына) сұранысты едәуір көлемде арттырады. Бұл кәсіпорындар құрал-жабдықтарының қымбат екендігімен түсіндіріледі және маңызды түрде капитал шығындарын талап етеді. Акселерация принципі мынандай мысалмен түсіндіріледі. Айталық, белгілі бір өндіріс орнында құрал-жабдықтың құны 100 млн-ға тең және ол бір жылда өндірілген өнімнің құнынан 10 есе артық. Құрал-жабдық 20 машинадан құралған және оның әрқайсысы 5 млн теңгеге тең. Айталық, бір жылы сол өнімге сұраныстың өсуіне байланысты өнім көлемі 50%-ға, яғни 10 млн-нан 15 млн-ға артты делік. Қосымша өнім шығару үшін қолданыстағы құрал-жабдықты да 50%-ға, яғни, 20-дан 30 машинаға дейін арттыру керек. Фирмаға қосымша 10 машина сатып алу үшін 50 млн теңге көлемінде негізгі капиталға инвестиция салуы керек. Сонымен көріп отырғанымыздай, тұтыну тауарларының 5 млн теңгеге артуы қосымша 50 млн теңге көлемінде қаржы құюды талап етеді. Сонымен, акселераторға анықтама берейік.

Акселератор – белгілі жылда дайын тауарға сұраныстың өсуіне байланысты немесе табыстың артуына орай кейінгі жылдары соған жауап ретінде туынды инвестициялардың бірнеше реттік өсуін сипаттайтын сандық коэффициент. Әрбір теңгеге өскен табысқа жедел түрде өсіп отыратын тәуелді инвестициялар, яғни, акселератор – бұл «жеделдеткіш».

Акселератор туынды инвестициялардың ұлттық табысқа қатынасы ретінде мына формуламен анықталады:

$$a = I_t / Y_t - Y_{t-1},$$

мұнда, a – акселератор коэффициенті;

I_t – осы жылғы салынған жаңа инвестициялар өсімі;

$Y_t - Y_{t-1}$ – өткен жылдардағы өскен табыстың көлемі.

Мынаған маңызды түрде көңіл бөлгеніміз жөн, яғни мультипликатор мен акселератор принциптерінің екі жақтылық қызметі бар: мультипликатор автономды инвестициялар арқылы жиынтық сұраныс пен ұлттық табысты көбейтеді, ал акселератор ұлттық табыстың табыс пен жиынтық сұраныстың өсіміне қолдау ретінде жиынтық ұсыныстың артуын жеделдетеді. Сөйтіп, біз мультипликатор мен акселератордың бір-бірін қолдап отыратын механизм екеніне көз жеткіземіз.

Қорытындылай келе, мынадай тұжырымға келуге болады, яғни Кейнс кресі үлгісі икемсіз бағалармен экономиканы қысқа мерзім аралығында зерттейтіндіктен бағалар деңгейінің өзгеру үдерісіне жауап бере алмайды. Кейнс кресі үлгісі қатаң бағалар арқылы қысқа мерзімдік макроэкономикалық талдау мақсаттары үшін тек жиынтық сұраныс пен жиынтық ұсыныс үлгісін толықтырады және әрі қарай нақтылайды, сонымен қатар, ол инфляция деңгейінің ауытқуымен байланысты ұзақ мерзімдік макроэкономикалық саясаттың нәтижелерін зерттеу үшін қолданыла алмайтын құрал болып табылады.

Шолу сұрақтары:

1. Кейнстік теорияның пайда болуына не себеп болды?
2. Кейнс өзінің зерттеулерінде қандай теорияларға сүйенеді?
3. Кейнсиандық экономиканың басқа теориялардан айырмашылығы қандай?
4. Тұтыну мен жинақтаудың ерекшеліктері қандай?
5. Инвестициялау мен жинақтаудың себептері қандай?
6. Кейнс кресі үлгісі қалай құрылады?
7. Кейнс теориясындағы рецессиялық және инфляциялық үзілістер қалай орын алады?
8. Мультипликатор теориясының мәні неде?
9. Акселератор принципі қалай түсіндіріледі?
10. Бейімділіктің қандай түрлері болады?

Ұсынылатын әдебиеттер тізімі:

1. Доғалов А.Н., Досмағанбетов Н.С. Макроэкономика: экономикалық мамандықтарға арналған оқулық / ҚР Жоғары оқу орындарының қауымдастығы. 2-басылым, өңделген және толықтырылған. – Алматы, Print-S, 2012. – 460 б. 4-тақырып.
2. Мамыров Н.Қ., Тілеужанова М.Ә. Макроэкономика: Оқулық. – Алматы: Экономика, 2003. 5-тарау.
3. Макроэкономика: Учебник / Под общ. ред. А.А. Абишева, К.А. Хубиева. – Алматы: «Экономика», 2009. Раздел 2, глава 1.
4. Вечканов Г.С., Вечканова Г.Р. Макроэкономика. 4-е изд. – Спб.: Питер, 2011. Глава 3.
5. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика: учебник / Под общ. ред. д.э.н., проф. А.Ф. Сидоровича; МГУ им. М.В. Ломоносова. – 10-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство «Дело и Сервис», 2013. Глава 5.
6. Курс экономической теории: учебник – 7-е исправленное, дополненное и переработанное издание / Под общ. ред. Чепурина М.Н. и Киселевой Е.А. – Киров: «АСА», 2017. (Раздел 3: Макроэкономика; Раздел 4: Международные аспекты экономической теории). Глава 18.
7. Селищев А.С. Макроэкономика. 3-е изд. – Спб.: Питер, 2005. Глава 2, 3, 4.
8. Ивашковский С.Н. Макроэкономика: Учебник. 2 – изд., испр., доп. – М.: Дело, 2002. Глава 2.